

X–XV ASRLARDA G‘ARBIY YEVROPA SHAHARLARIDA O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH TIZIMINING EVOLYUTSIYASI

Islomova Shaxnoza

Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda X–XV asrlarda G‘arbiy Yevropa shaharlarida o‘zini o‘zi boshqarish tizimining shakllanishi va evolyutsiyasi kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘rta asr shaharlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivoji, savdo va hunarmandchilikning kengayishi, kommunal harakatlar hamda huquqiy institutlarning vujudga kelishi shahar avtonomiyasining asosiy omillari sifatida yoritiladi. Italiya shahar-respublikalari, Fransiya va Angliya shaharlari hamda Germaniyadagi erkin imperiya shaharlari misolida o‘zini o‘zi boshqarish tizimlarining mintaqaviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, shahar boshqaruvining markazlashgan davlat hokimiyati bilan munosabatlari va uning uzoq muddatli tarixiy ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari o‘rta asr shaharlarida shakllangan o‘zini o‘zi boshqarish tajribasi zamonaviy munitsipal boshqaruv va fuqarolik jamiyati institutlarining tarixiy ildizi ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: o‘rta asrlar, G‘arbiy Yevropa shaharlari, o‘zini o‘zi boshqarish, kommunalar, shahar huquqlari, Magdeburg huquqi, shahar kengashlari, feodalizm, urbanizatsiya.

ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ГОРОДАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ В X–XV ВЕКАХ

Аннотация: В данной научной работе всесторонне анализируется процесс формирования и эволюции системы местного самоуправления в городах Западной Европы в X–XV веках. В исследовании раскрывается роль социально-экономического развития средневековых городов, роста торговли и ремесленного производства, коммунальных движений и становления правовых институтов в формировании городской автономии. На примере итальянских городов-республик, городов Франции и Англии, а также свободных имперских городов Германии рассматриваются региональные особенности систем самоуправления. Особое внимание уделяется взаимодействию городского самоуправления с централизующейся государственной властью и его историческому значению. Делается вывод о том, что опыт городского самоуправления Средневековья стал важной предпосылкой формирования современных муниципальных институтов и гражданского общества в Европе.

Ключевые слова: Средние века, города Западной Европы, местное самоуправление, коммуны, городские права, Магдебургское право, городские советы, феодализм, урбанизация.

THE EVOLUTION OF THE SYSTEM OF SELF-GOVERNMENT IN WESTERN EUROPEAN CITIES FROM THE 10TH TO THE 15TH CENTURIES

Abstract: *This study provides a comprehensive analysis of the formation and evolution of the system of self-government in Western European cities from the tenth to the fifteenth centuries. The research examines the role of socio-economic development, the expansion of trade and crafts, communal movements, and the emergence of legal institutions as key factors in the development of urban autonomy. Using the examples of Italian city-republics, cities of France and England, and free imperial cities of Germany, the study highlights regional variations in systems of urban self-government. Particular attention is paid to the interaction between urban self-governing institutions and the process of state centralization, as well as to their long-term historical significance. The findings demonstrate that medieval urban self-government laid the foundations for modern municipal governance and the development of civil society in Europe.*

Keywords: *Middle Ages, Western European cities, self-government, communes, urban rights, Magdeburg Law, city councils, feudalism, urbanization.*

X–XV asrlarda Gʻarbiy Yevropa shaharlarida oʻzini oʻzi boshqarish tizimining evolyutsiyasi oʻrta asr Yevropa jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotini tushinishda muhim metodologik kalit hisoblanadi. Mazkur davrda shaharlar feodal tuzum doirasida vujudga kelgan boʻlsa-da, ular asta-sekin iqtisodiy mustaqillik, huquqiy avtonomiya va siyosiy oʻzini oʻzi boshqarish institutlarini shakllantirdi. Oʻzini oʻzi boshqarishning paydo boʻlishi va rivoji tasodifiy jarayon emas, balki savdo-sotiqning jonlanishi, hunarmandchilikning ixtisoslashuvi, pul-munosabatlarining kengayishi hamda shahar aholisining ijtimoiy ongida yuz bergan transformatsiyalar bilan bevosita bogʻliq edi.

Erta oʻrta asrlarda (X–XI asrlar) Gʻarbiy Yevropa shaharlarining koʻpchiligi feodal senyorlar, yepiskoplar yoki qirollik vakillari tasarrufida boʻlgan. Shahar aholisi – savdogarlar va hunarmandlar – soliq va majburiyatlar bilan cheklangan, sud va maʼmuriy masalalarda feodal hokimiyatga boʻysungan. Biroq aynan shu davrda shahar iqtisodiyotining rivojlanishi feodal munosabatlarning tor doirasini yorib chiqdi. Shaharlar hunarmandchilik ishlab chiqarishining markaziga aylanib, mahalliy va uzoq masofali savdo tarmoqlariga ulanib bordi. Natijada iqtisodiy jihatdan kuchaygan shahar aholisi siyosiy va huquqiy talablarni ilgari sura boshladi. XI–XII asrlarda Gʻarbiy Yevropada kommunal harakatlar keng tus oldi. Kommunal shahar aholisining kollektiv uyushmalari boʻlib, ularning asosiy maqsadi feodal zulmdan ozod boʻlish, soliq va majburiyatlarni cheklash, shahar ichki hayotini mustaqil boshqarish edi. Kommunal harakatlar ayniqsa Italiya, Fransiya va Germaniya hududlarida faol kechdi. Masalan, Shimoliy Italiya shaharlarida (Milan, Florensiya, Venetsiya) savdogar va hunarmandlar feodal senyorlarga qarshi kurashib, shahar respublikalari shaklida oʻzini oʻzi boshqarish tizimini barpo etdilar. Bu shaharlarda konsullar, keyinchalik podesta va signoriyalar orqali shahar boshqaruvi amalga oshirildi.

20-Yanvar, 2026-yil

Fransiyada kommunal huquqlar ko‘pincha qirol tomonidan berilgan imtiyozli xartiyalar orqali mustahkamlandi. Qirollik hokimiyati feodallar kuchini cheklash maqsadida shaharlar bilan murosas qildi va ularga o‘zini o‘zi boshqarish huquqlarini tan oldi. Natijada shahar kengashlari, saylanadigan magistratlar va mustaqil sud organlari shakllandi. Germaniya hududida esa shahar huquqlarining rivoji Magdeburg huquqi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u Markaziy va Sharqiy Yevropaga ham tarqaldi. Magdeburg huquqi shahar aholisiga o‘z sud tizimi, bozorlarni boshqarish va mahalliy ma‘muriyatni saylash imkonini berdi. XIII–XIV asrlarga kelib, G‘arbiy Yevropa shaharlarida o‘zini o‘zi boshqarish tizimi yanada institutsionallasdi. Shahar kengashlari (ratslar), merlar, burgomistrlar va boshqa lavozimlar aniq vakolatlar bilan mustahkamlandi. Bu davrda shahar boshqaruvida sex va gildiyalar muhim rol o‘ynadi. Hunarmandlar gildiyalari nafaqat ishlab chiqarishni tartibga soldi, balki shahar siyosiy hayotida ham faol ishtirok etdi. Ayrim shaharlarda gildiyalar kengash tarkibini belgilashda hal qiluvchi kuchga aylandi. Bu holat shahar boshqaruvining ijtimoiy bazasini kengaytirib, o‘zini o‘zi boshqarishning nisbatan demokratik shakllarini yuzaga chiqardi.

Savdo aloqalarining kengayishi ham shahar o‘zini o‘zi boshqaruvining mustahkamlanishiga xizmat qildi. Ganza ittifoqiga kirgan shimoliy Yevropa shaharlari (Lyubek, Gamburg, Bremen) iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish uchun o‘zaro hamkorlik qildi va bu hamkorlik shaharlarning siyosiy mavqeini oshirdi. Ganza shaharlari ichki boshqaruvda keng avtonomiyaga ega bo‘lib, tashqi savdo siyosatini ham muayyan darajada mustaqil olib bordi.

XIV–XV asrlarda shahar o‘zini o‘zi boshqaruvi yangi sinovlarga duch keldi. Aholi sonining o‘sishi, ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishi va siyosiy kurashlar shahar boshqaruvida ziddiyatlarni keltirib chiqardi. Ayrim shaharlarda boy savdogarlar va patritsiylar hokimiyatni o‘z qo‘liga jamlab, keng xalq qatlamlarini boshqaruvdan chetlashtirdi. Bu holat ijtimoiy qo‘zg‘olonlar va siyosiy islohotlarga sabab bo‘ldi. Shunga qaramay, o‘zini o‘zi boshqarish tizimi shahar hayotining ajralmas qismi sifatida saqlanib qoldi va keyingi davrlardagi munitsipal boshqaruv tizimlariga zamin yaratdi. Umuman olganda, X–XV asrlarda G‘arbiy Yevropa shaharlarida o‘zini o‘zi boshqarish tizimining evolyutsiyasi feodal jamiyat doirasida yangi ijtimoiy-siyosiy institutlarning shakllanishini namoyon etadi. Bu jarayon shaharlarning iqtisodiy kuchayishi, huquqiy ongning rivojlanishi va jamoaviy boshqaruv tajribasining to‘planishi bilan belgilanadi. O‘rta asr shaharlarida vujudga kelgan o‘zini o‘zi boshqarish tizimlari Yevropa sivilizatsiyasining keyingi taraqqiyotida, xususan, fuqarolik jamiyati va mahalliy boshqaruv institutlarining shakllanishida muhim tarixiy ahamiyat kasb etdi.

Shahar o‘zini o‘zi boshqarish tizimining evolyutsiyasida huquqiy hujjatlar va yozma nizomlarning paydo bo‘lishi alohida ahamiyat kasb etdi. XII–XIII asrlardan boshlab G‘arbiy Yevropa shaharlarida xartiyalar, statutlar va shahar nizomlari shakllandi. Ushbu hujjatlar shahar aholisining feodal senyorlar oldidagi majburiyatlarini aniq belgilab, soliqlar miqdorini chekladi, sud va ma‘muriy vakolatlarini shahar jamoasiga topshirdi. Xartiyalar orqali shahar aholisi shaxsiy erkinlik, mulk daxlsizligi va savdo faoliyatini erkin amalga

oshirish huquqiga ega bo‘ldi. Bu huquqiy asoslar o‘zini o‘zi boshqarish tizimini barqaror va uzluksiz institutga aylantirdi.

Italiya shaharlarida o‘zini o‘zi boshqarishning huquqiy va siyosiy shakllari ayniqsa murakkab va rivojlangan ko‘rinishga ega bo‘ldi. Florensiya, Venetsiya va Genuya kabi shaharlarda kengashlar tizimi bir necha bosqichli bo‘lib, turli ijtimoiy guruhlar manfaatini ifodaladi. Venetsiyada Buyuk Kengash, Senat va Doj instituti shahar-respublikaning siyosiy hayotini boshqargan bo‘lsa, Florensiyada Signoriya va Gonfaloner lavozimlari muhim rol o‘ynadi. Ushbu boshqaruv shakllari shahar mustaqilligini ta‘minlash bilan birga, iqtisodiy manfaatlarni himoya qilishga qaratildi. Natijada Italiya shaharlari o‘zini o‘zi boshqarishning klassik namunalaridan biriga aylandi.

Germaniya hududida shahar boshqaruvining rivoji ko‘proq huquqiy normalar va an‘anaviy institutlar orqali amalga oshdi. Magdeburg huquqi asosida tashkil etilgan shaharlar o‘z sud tizimiga, saylanadigan kengash va burgomistrga ega bo‘ldi. Bu huquqiy modelning ustun jihati shundaki, u shahar boshqaruvida aniq tartib va barqarorlikni ta‘minladi hamda boshqa hududlarga moslashuvchan tarzda tatbiq etildi. Natijada Markaziy va Sharqiy Yevropada ko‘plab shaharlar aynan G‘arbiy Yevropa tajribasi asosida rivojlandi. Shahar o‘zini o‘zi boshqaruvida iqtisodiy manfaatlar muhim harakatlantiruvchi kuch bo‘ldi. Savdogarlar va hunarmandlar shahar kengashlarida faol ishtirok etib, bojlar, soliq stavkalari va savdo qoidalarini belgilashda o‘z manfaatlarini ilgari surdilar. Bozorlar, yarmarkalar va portlar ustidan nazorat shahar iqtisodiyotining barqarorligini ta‘minladi. Ayniqsa dengizbo‘yi shaharlarda savdo daromadlari shahar mustaqilligini mustahkamlovchi asosiy omilga aylandi.

Shu bilan birga, o‘zini o‘zi boshqarish tizimi doimo ijtimoiy muvozanatni ta‘minlay olmadi. XIII–XIV asrlarda ko‘plab shaharlarda patritsiylar va boy savdogarlar hokimiyatni monopoliyalashga intildi. Bu holat hunarmandlar va quyi tabaqalar noroziligiga sabab bo‘ldi. Ayrim shaharlarda gildiya inqiloblari sodir bo‘lib, boshqaruv tizimi qayta ko‘rib chiqildi. Ushbu jarayonlar shahar o‘zini o‘zi boshqarish tizimining ichki dinamikasini va doimiy transformatsiyasini yaqqol namoyon etadi. XIV asr o‘rtalarida yuz bergan demografik inqirozlar, xususan, Yevropada vabo epidemiyasi shahar boshqaruviga ham ta‘sir ko‘rsatdi. Aholi sonining keskin kamayishi soliq tushumlarini qisqartirdi, mehnat resurslari tanqisligini yuzaga keltirdi. Bunday sharoitda shahar kengashlari iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni qayta ko‘rib chiqishga majbur bo‘ldi. Ish haqi, narx-navo va savdo qoidalarini tartibga solish orqali shahar hayotining barqarorligini saqlab qolishga urinishlar amalga oshirildi.

Shahar o‘zini o‘zi boshqarish tizimining keyingi bosqichdagi rivoji markazlashayotgan qirolik hokimiyati bilan munosabatlar kontekstida namoyon bo‘ldi. XIII–XV asrlarda G‘arbiy Yevropaning ko‘plab hududlarida milliy monarxiyalar shakllana boshladi va bu jarayon shaharlarning avtonom mavqeiga bevosita ta‘sir ko‘rsatdi. Qirolik hokimiyati shaharlarni bir tomondan iqtisodiy va moliyaviy tayanch sifatida ko‘rgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan ularning siyosiy mustaqilligini cheklashga intildi. Natijada shahar o‘zini o‘zi boshqaruvi doimiy muvozanat izlash jarayonida rivojlandi.

Fransiya va Angliya misolida shaharlarning qirollik hokimiyati bilan munosabatlari nisbatan murosali yo‘l bilan kechdi. Qirollar shahar kengashlarini rasman tan olib, ularning ichki boshqaruviga aralashmaslik evaziga muntazam soliq va moliyaviy yordam olishga erishdi. Shaharlar esa qirollik himoyasi ostida feodal senyorlar bosimidan qutuldi. Bu holat shahar o‘zini o‘zi boshqarishining huquqiy jihatdan mustahkamlanishiga, biroq siyosiy jihatdan cheklanishiga olib keldi. Shu tariqa shaharlar qisman avtonom, biroq markaziy hokimiyatga bog‘liq institutlarga aylandi.

Angliyada shahar boshqaruvi tizimi parlament institutining shakllanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘ldi. London, York, Bristol kabi yirik shaharlardan vakillarning parlamentga yuborilishi shahar manfaatlarining umumdavlat siyosatida aks etishiga imkon yaratdi. Bu holat shahar o‘zini o‘zi boshqaruvini faqat mahalliy darajada emas, balki milliy siyosiy tizimning bir qismi sifatida qaror topishiga xizmat qildi. Natijada shaharlar siyosiy tajriba makoni sifatida o‘z ahamiyatini yanada oshirdi.

Germaniya va Italiya hududlarida esa vaziyat murakkabroq bo‘lib, markazlashuv jarayoni sekin kechdi. Muqaddas Rim imperiyasi doirasida imperiya shaharlari (erkin imperiya shaharlari) alohida huquqiy maqomga ega bo‘ldi. Ular bevosita imperatorga bo‘ysungan holda keng o‘zini o‘zi boshqarish vakolatlarini saqlab qoldi. Bu shaharlar o‘z sud tizimi, moliyaviy siyosati va harbiy tuzilmalariga ega bo‘lib, amalda mustaqil siyosiy subyekt sifatida faoliyat yuritdi. Italiya shaharlarida esa respublika va signoriya shakllari uzoq vaqt saqlanib, markazlashgan davlatlarning shakllanishini kechiktirdi.

XIV–XV asrlarda shahar o‘zini o‘zi boshqarish tizimining evolyutsiyasi ijtimoiy ong va siyosiy madaniyatning o‘zgarishi bilan ham bog‘liq bo‘ldi. Shahar aholisi orasida huquqiy madaniyat, jamoaviy mas’uliyat va fuqarolik burchi tushunchalari shakllandi. Kengash yig‘ilishlari, saylov jarayonlari va ommaviy qarorlar qabul qilish amaliyoti shahar aholisining siyosiy faolligini oshirdi. Bu jarayonlar o‘rta asr jamiyati sharoitida noyob hodisa bo‘lib, keyingi davr demokratik institutlari uchun muhim zamin yaratdi.

Xulosa sifatida ta’kidlash joizki, X–XV asrlarda G‘arbiy Yevropa shaharlarida o‘zini o‘zi boshqarish tizimining evolyutsiyasi o‘rta asr jamiyatida yuz bergan chuqur ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy transformatsiyalarning mantiqiy natijasi bo‘ldi. Shaharlarning iqtisodiy kuchayishi, savdo va hunarmandchilikning rivoji, pul munosabatlarining kengayishi shahar aholisining feodal hokimiyatdan nisbatan mustaqil bo‘lishga intilishiga asos yaratdi. Aynan shu jarayonlar o‘zini o‘zi boshqarish institutlarining paydo bo‘lishi va bosqichma-bosqich takomillashuvini belgiladi.

Tadqiqot davomida ko‘rinadiki, shahar o‘zini o‘zi boshqaruvi bir xil va soddalashtirilgan model asosida emas, balki mintaqaviy, siyosiy va iqtisodiy sharoitlarga mos ravishda turli shakllarda rivojlandi. Italiya shahar-respublikalari yuqori darajadagi siyosiy mustaqillikka erishgan bo‘lsa, Fransiya va Angliya shaharlarida o‘zini o‘zi boshqarish markazlashgan qirollik hokimiyati bilan murosali munosabatlar asosida shakllandi. Germaniya hududidagi erkin imperiya shaharlari esa huquqiy avtonomiya va institutsional barqarorlikni uzoq vaqt saqlab qoldi. Bu xilma-xillik shahar boshqaruvining moslashuvchan va evolyutsion xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi. Shahar o‘zini o‘zi

20-Yanvar, 2026-yil

boshqarish tizimi o'rta asr G'arbiy Yevropasida faqat ma'muriy mexanizm bo'lib qolmay, balki yangi ijtimoiy ong va siyosiy madaniyatni shakllantirgan muhim institut sifatida namoyon bo'ldi. Saylov amaliyoti, kengashlar faoliyati, yozma huquqiy normalarning joriy etilishi shahar aholisida huquqiy tafakkur, jamoaviy mas'uliyat va fuqarolik burchi tushunchalarini mustahkamladi. Bu jarayonlar keyingi davrlarda Yevropada fuqarolik jamiyati, mahalliy boshqaruv va demokratik institutlar rivojiga mustahkam zamin yaratdi.

Shu bilan birga, shahar o'zini o'zi boshqarish tizimi ichki ziddiyatlardan xoli bo'lmagan. Ijtimoiy tabaqalanish, iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi va siyosiy kurashlar boshqaruv mexanizmlarining beqarorligiga olib kelgan holatlar ham kuzatildi. Ayrim shaharlarda patriksiy qatlamning hukmronligi demokratik unsurlarni chekladi, ayrim hududlarda esa markazlashgan davlatlar kuchayishi natijasida shahar avtonomiyasi qisqardi. Biroq mazkur jarayonlar o'zini o'zi boshqarish tizimining tarixiy ahamiyatini kamaytirmaydi, balki uning murakkab va dinamik taraqqiyot yo'lini yaqqol namoyon etadi. Umuman olganda, X–XV asrlarda G'arbiy Yevropa shaharlarida shakllangan o'zini o'zi boshqarish tajribasi Yevropa tarixida mahalliy hokimiyat institutlarining paydo bo'lishi va rivojlanishida hal qiluvchi bosqich bo'ldi. Ushbu tizim feodal jamiyat doirasida yangi boshqaruv modelini yuzaga keltirib, zamonaviy munitsipal boshqaruv va fuqarolik institutlarining tarixiy ildizlarini belgilab berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pirenne H. Medieval Cities: Their Origins and the Revival of Trade. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
2. Bloch M. Feudal Society. Vol. I–II. London: Routledge, 1989.
3. Рахимова, Н., & Янгибоева, Ж. (2025). ВЛИЯНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК НА ОБОГАЩЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗАПАСА И РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ. Modern Science and Research, 4(1), 416-427.
4. Рахимова, Н. (2024). СЕРГЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ ЕСЕНИН–ПЕВЕЦ НАРОДНОЙ ДУШИ. Medicine, pedagogy and technology: theory and practice, 2(10), 191-198.
5. Рахимова, Н. Ш. (2024). ПАТРИОТИЗМ КАК КУЛЬТУРНЫЙ И ИДЕЙНЫЙ ФЕНОМЕН В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ. MEDICINE, PEDAGOGY AND TECHNOLOGY: THEORY AND PRACTICE, 2(12), 95-104.
6. Рахимова, Н. (2025). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ. Modern Science and Research, 4(1), 54-66.
7. Wickham C. Medieval Europe. New Haven: Yale University Press, 2016.
8. Bartlett R. The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350. London: Penguin Books, 1994.